

MWONGOZO WA KUSAHIHISHA
LUGHA 102/2 2011

1.

- a) Uhaba wa chakula
Usalama wa chakula chenyewe
- b) Pana haja kuwepo na mikakati na sera kuhakikisha usalama wa chakula
Haja ya kukuza kilimo cha umwangiliaji na sharti zichukuliwe hatua mufti za kuzuia au kupambana na gharika
- c)
 - i) Uandalizi wa chakula kilichochafuliwa na choo
 - ii) Kutozingatia mbeko za usafi
 - iii) Kuandaa chakula na kukiacha vuguvugu kabla ya kukipakua
 - iv) Ulaji wa chakula kisichoandaliwa vyema.
- d) Ili kuzuiyahali inayochochea ukuajiwa viini/ chakula hakikuwa na viini.
- e),
 - i) Pana haja ya kuzingatia usafi wa chakula
 - ii) Uandalizi unaofaa
 - iii) Vyombo vya uandaaji view safi
 - iv) Kanuni za usafi zifuatwe
 - v) Upikaji na uandaaji uwe kamilifu.
- f),
 - i) Slida/ uhaba/ ukosefu/ upungufu/ uandimikaji/ uchache/ kiasi/ kidogo
 - ii) Madhara/ tatizo/ shida/ dhiki/ janga/ balaa/ taabu/ usumbu

2.

- a) Nakala safi
 - i) Uwazajitundwizi muhusisha matumizi ya akili
 - ii) Umekitwa kwenye matumizi ya michakacha mbalimbali
 - iii) Si mchakato mwepesi/ ni mchakato changamano
 - iv) Unahusisha stadi na mikabala tofauti
 - v) Hushirikisha kupima haja za upinzani na ushahidi uliopo kwa njia ya haki na kutambua yaliyofichwa/ ukweli uliofichwa/ uliofunikwa na taswira ya juu juu.
 - vi) Hujumuisha kutambua mbinu zinazotumiwa kufikia msimamo Fulani kwa mvuto zaidi na matumizi ya mbinu za kishawishi
 - vii) Huhitaji kutathimini maswali kwa mtindo ulio wazi kufikia uamuza
 - viii) Huhuzisha kuwarilisha mtazamo kwa njia yenye uwazaji mzuri na unaoshawishi.
- b),
 - i) Uwazaji tunduizi unasaidia kujenga matini ya utendaji
 - ii) Hupevusha uwezo wa usomaji kwa kuufanya uwe na malengo mazuri
 - iii) Unamsaidia matumiaji kutambua hoja kuu katika matini/ ujumbe Fulani bila ya kuzongwazongwa na hoja duni za pembedi

- iv) Unasaidia kuchonga uwezo wa kuikabili au kuitikia hali Fulani
- v) Unasaidia kukuza stadi za uchanganuzi
- vi) Mwanadamu kuwa mtu tofauti na bora anapoujenga na kuimarisha uwazaji wake.

3. ,

- a) i) Kivumishi - Mwanafunzi mwenye tabia nzuri ni huyu
ii) Kiwakilishi – Mwenye gari amekuja
Mwenye kukimbia anajitayarisha
Amesema lenye maana
- b) jipaka jeupe limenaswa jiguuni
paka jeupe limenaswa jiguuni/ jipaka jeupe limenaswa guuni.
- c) i) Kiyeusho – y, w, au /y/, /w/
ii) Kimadende – r au /r/ (sharti herufi ziwe dogo.)
- d) Kipkemboi alimbebea mwalimu mzigo kwa gari.

Kitondo	kipozzi	ala
---------	---------	-----

- e) Maria alikika taratibu huku mama akimwelekeza vizuri

S						
S ₁			U	S ₂		
KN	KT			KN	KT	
N	T	E		N	T	E
Maria	alipika	taratibu	huku	mama	akimwelekeza	vizuri

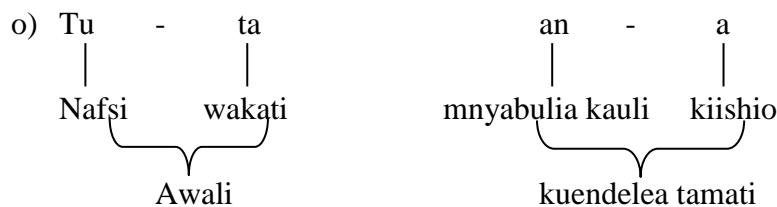
- f) I – I
- g) Watoto wameamrishwa / wameagizwa / wamelazimishwa/ waanue nguo.
- h) Mwana alishangiliwa arusi yake na mama.
Mwana alishangiliwa arusi na mama
Mwana alishangiliwa arusi na mama/ mamaye.
- i) Mtu anayejichafua mwenyewe ni Yule anayetupa tope
Mtu anayetupa tope ndiye anayejichafua
Mtu ajichafuaye mwenyewe ni Yule atupaye tope
Mtu atupaye tope hujichafua mwenyewe
Mtu anayetupa tope hujichafua mwenyewe
- j) Mgonjwa huyo hakupona wala kurejea nyumbani
Mgonjwa huyo hakupona na hakurejea nyumbani
Mgonjwa huyo hakupona wala hakurejea nyumbani
- k) Kuliko – kihuishi cha kulinganisha / mlinganisho/ kilinganishi
Halafu – kihuishi cha wakati
- l) Aina ya madini k.m. mkokoteni wake umetengenezwa kwa chuma kizito
Kutafuta pato/ ekeza ili kupata faida
Kutanda maua, matunda

Enye nguvu nyingi K.m. babake ni chuma hapigiki.

Silaha; k.m. wezi walimvamia kwa chuma

- m) Kutafakari, tafakari, utafakari, mtafakari, watafakari
- n) Watu wengine pamoja na Juma waliitwa na mtu Fulani
Juma alituhitaji kwenda kwake
Juma ndiye aliwaita
Mimi pamoja na Juma tuliiwa na mtu

- p) Lakini Japo hata kama
Ingawa ila hata hivyo
Ilhali bali

- q) K + I – tu tacheza

I + K – ah!

K + k+ I – kwake

K + k + k + I – mbweha

- r) Mzee alimwambia mwanawe, "Njoo nikupeleke kwa babu yako angalau umjue." Mtoto aliuliza, "Nani babu?"

4. a)

- upungufu wa walimu katika baadhi ya shule
- athali za lugha zingine za kiafrika/ ya mama
- kuzuka na kuenea kwa 'sheng' / lugha ya sheng
- ushindani kutoka kwa lugha za kigeni
- baadha ya sera za shule zinadumisha ligha ya Kiswahili
- kasumba ya kikoloni kwamba Kiswahili ni lugha duni.
- Upungufu wa vitabu vya Kiswahili
- Upungufu wa machapisho katika lugha ya Kiswahili/ uhaba/ ukosefu.
- Athali ya matumizi potovu ya Kiswahili katika jamii.
- Masomo mengi katika shule za upili hufunzwa kwa lugha ya Kigereza
- Somo la Kiswahili limetengwa vipindi vichache shulenii.
- Upungufu wa walimu wa Kiswahili walihitimii
- Kiswahili hakijahushishwa katika sayansi na Technologia.
- Matumizi mabaya ya Kiswahili katika vyombo vya habari.

b) ,

- Kuajiriwa kwa walimu zaidi wa Kiswahili
- Walimu kuzingatia utaratibu wa kufundisha Kiswahili
- Kukabiliana na kuenea kwa 'sheng' kwa kuwashamazisha vijana.

- Walimu wa Kiswahili wawe kielelezo chema.
- Kuwa na sera nzuri shulenii za kuhimiza
- Matumizi sawa ya Kiswahili
- Tuonee fahari lugha ya Kiswahili kama lugha ya taifa.
- Jamii ihmizwe kutumia lugha sanifu.
- Wataalamu waandike vitabu nya Kiswahili
- Kiswahili kitumike kufundisha masomo mengine shulenii.
- Vipindi nya Kiswahili viongezwe kwenye makala ya kufunzia.
- Kukagua ufundishaji wa somo la Kiswahili.
- Utafiti wa kutosha ufanywe katika Nyanja za Kisayansi na Kiteknolojia
- Vyombo nya habari vishauriwe kutumia Kiswahili sanifu.

MWONGOZO WA KUSAHIHISHA
Fasihi ya Kiswahili 102/3 2011

KIFO K1SIMAN1

Pwagu ndiye mwelusi na pwaguzi ni Gege/kutambuiisha dondoo/maneno haya yamesemwa na Gege kwa Batu kuhusu Mwelusi/wanaorejelewa ni Mweusi na Gege. (alama 2}

Tofauti

Mwelusi	Gege
ii) Alikuwa na mitizamo rnaalam kuhusu maisha / kuzinduka km kuychochea mkutano.	Alikuwa na mtazamo finyu kuhusu maisha/ anajijali
iii) Alifikiria hali ya <u>umma</u> wa butangi/ mazingira,maji	Fikira zake zilifungwa na mahitaji yake ya kibinafsi/ya kimsingi - raha/muziki Atikubali kushawishiwa.
iv) Alikuwa namsimamo dhabit kuhusu maisha/vishawishi(gerezani)	Aliwakosea watu heshima hasa mamake aiiyejibiana naye.
v)Aliwaheshimu watu km kumtaja Kaloo kwajina la mama	Aliamini maisha yalikuwa ni wanawake kumpa sifa, raha na kuoa.
(vi)Alikuwa na <u>mahuiano</u> mazuri na wanawake km Atega-walifanya kazi kwa pamoja kisiasa	Nia yake ni kujikomboa kiuchumi
(vii) Alikuwa mwanaharakati aliyepigania ukombozi wa raia, raia.km kuteswa gerezani	Alijjali yeye mwenyewe/ana ubinafsi
viii) Aliwajali watu wengine/kuhakikisha wanapata maji	Aliunga mkono utawala wa Bokono
ix) Alifahamu ukweli wa mambo kuhusu za wananchi/alipinga utawala wa Bokono	Msaliti (mzalendo asi) Mwoga –mtumbwi, uvuvi
x) Mzalendo kuteswa hadi kufa	Mkatili –kuua
(xi) jasili hata anapoteswa hatikisiki / mateso gerezani	Mjinga –anandanganwa na urahisi kuwa atamuoa Alida
xii) Mwenye utu anawazia Butangi vyema (usalama ,amani,maendeleo,chakula usawa)	Anataka wabaki hivyo
xiii) maarifa/busara –aligundua ujanja wa Batu alipomwambia angefanikiwa hajazona.	Mnafiki /mwongo –mama mwelusi
xiv) Mpenda mabadiliko / mwanamapinduzi	
xv) Mkweli –kujitolea mhanga vitani	

(zozote 10 mara 2)

Mwelusi	Bokono
i) Maana ya pwagu na pwaguzi m kuwa kuna mwizi na kuna mwizr stadi. Pwagu hushindwa na pwaguzi. Km Bokono alimuuhsha Mwelusi hatimaye ambaye aiikuwa ndiye pwagu.	
ii) Kujali masilahi ya wanabutangi km. kuhakikisha wamepata maji	Kuwakandamiza km. kuwanyima maji
(iii) Ni mzalendo halisi - kuteswa hadi kufa Wasipende	Mzalendo asi - kutawaia kwa mabavu - wapende
iv) Alijaii mazingira km. ukataji miti,maji	Aliruhusu miti kukatwa na momonyoko wa udongo.
v) Alipenda haki- wazalendo wapewe majiMwelusi gerezani.	Alikuuka haki za wanabutangi km. kumfungia
vi) mkweli - anasema Butangi haiongozwi vyema	Mwongo - anasema anapendwa. Kina Batu wanasema sifa za uongo juu yake.
vii) Heshima kwa wanawake km.alifanya kazi pamoja na Atega kisiasamwanamke	Ana jicho la nje km kumtamani Kaloo, pia yule alipigwa na nyani
viii) Jasili- kukataa kusema anapenda Bokono anapopigwa,Anaweka mikakati ya; kumuua Mwetusi	Mwoga - anaota ndoto za kuzikwa akiwa hai; wasiwasi tele,
ix) Mwanaharakati wa kukomboa richi ake. Anataka Butangi isiyo na bugdha chao cha kuchezea.	Kukandamiza wananchi km anatumia propaganda ati anapenda watoto na huku anagawa kiwanja
x) Anajaii masilahi ya umma- anakubali Kuteswa ili awakomboe kuchukuliwa,	Anadinda kuongea na wananchi. Anasema Mama asiende kumuona, anakubali uwanja wa watoto
xi) Angelitaka Kaki itendeke kwa kita Mwanabutangi(usawa)	Angelipenda kuwafaidisha wachache km Batu na Kaloo.
xii) Maarifa/busara- aligundua ujanja wa Batu alipokuwa gerezani	Mjinga - alikataa/pinga ushauri wa Nyalwe/ kusikiza uongo wa akina Batu.

(zozote 10 mara 2 =20)

UTENGANO Ukwelikinzani

- i) Kwfikinzani—mbinu ya maneno yanayojipinga yenyewe lakini ukichunguza yana ukweli Fulani. (kinaya)
- ii) Maimuna kujifanya anachagua kuwa huru iihali uhuru wenyewe haumsaidii. Anajikuta taabani hata akiwa nje ya kasri.
- iii) Maksuudi kudai'awapenda na kuwajali wanajamii na familia kuwa anawasaidta huku anawaibia na kuwatesa/kuafilisi.
- iv) Maksuudi kujifanya mnwanadini muumini kiasi cha kuenda kwa ibada huku anatenda maovu km (uasherati, ufisadi }
- v) Kazija mwanzoni anachorwa kama kwamba anawachukia wanaume huku akiwa

amejitayarisha kupokea mmoja na hata anampokea Mussa papo hapo.

- vi) wanasiasa wanadai kuwa wanajali umma; watawasaidia raia lakini walikuwa wanajitakia makuu km Maksuudi, Zanga.
- vii) Ndugu wawili inspeksa Fadhilrna Maksuudi wadai/wachorwa kuwa ndugu lakini mahusiano yanaonyesha kinyume. Damu hapo si nzito kufiko maji uk 76 (kufukuzwa kwa Inspeksa Fadhili/makaribisho).
- viii) Maksuudi kudai kuwa anampa Inspeksa pesa za bure kuwa hamna kosa la kufichwa na alikuwa na hatia.
- ix) Kazija kumkaribissha Maksuudi-mambo nishwali ilihali anampango.
- x) Biti Kocho kudai kumtafuta Maimuna kotekote ilihali anajua alimtorosha.
- xi) Farashuu kumtorosha Maimuna kasha anaotewa na Kabi mjukuu wake.
- xii) Maksuudi kukataa nakitoto ati kitakufa kwa njaa mwishowe kinakufia kwake.
- xiii) Maksuudi kupata kitoto kimezatiwa badala ya kufurahi anamchapa na kumtaliki Tamima.
- xiv) Kitoto cha Maksuudi kinaonjeshwa asali na shubiri.

Zozote 5x 2=10

SADFA

- (i)Kutokea kwa mambo mawili kana kwamba yamepangwa ilihali hakuna matayarisho wala maagano ya namna yoyote.
Mfano
- ii)Maksuudi kurejea nyumbani bila kutarajiwa kasha anapata mtoto amezaliwa(Bi. Tamima amezalishwa).
- iii)Kazija kama mwanamke kuwepo m Kutananoni kasha akainuka na kumwuliza maswali Maksuudi.
- iv)Maksuudi kukutana na mussa kule kwa kazija bila kutarajiwa.
- v) Mussa, Maimuna, Farashuu na Tamima wanapokutana mwishowe.
- v) Maksuudi kukutana na Mussa akiwa daktari:
- vii)Farashuu kukutana na Maimuna mara ya kwanza kule kwake wanapotafuta mkunga.
- viii)Farashuu akishuhudia kuchumbiana kwa Maimuna na Kabi/ Farashuu ndiye aliyemtorosha Maimuna na hakutarajia aolewe na Kabi.
- ix) simu kupigwa kwa nyumba ya Maksuudi huku Fadhili yupo na alikuwa anaendelea na uchunguzi.
- x) Kusambaratika kwa familia ya Maksuudi kunatokea kwa siku moja.
- xi) Rashid kuona tangazo gazetini juu ya Maimuna kule Rumbalola wakati Maksuudi akimtafuta.
- xii) Maulidi kumsikia Maimuna akiimba na kumpa kazi kule Rumbalola.
- xiii)Tamima kushtkwa na uchungu wa uzazi na Farashuu kuitwa.
- xiv)Maimuna kukutana na Kabi Futoni na mwisho wakaoana ilihali wanauhusiano wa kihistoria-familia,
- xv)Maimuna kukutana na ufuoni wakati akitafuta kitoweo na Kabi kumpa samaki bure.
- xvi)Askari kufika kuwakamata Zanga na Maksuudi wakati umati umelipuka.
- xvii) Maimuna kuchanganyiktwa na hajui pa kwenda, Dora anatokea na kumwelekeza kwa Biti Sururu.

xviii) Bendi ya Bantus pale Rumbalola kuimba wimbo wa "Nilitoroka kwa baba..." wakati Maksuudi anakweda Rumbaioia kumtafuta Maimuna aiiyekuwepo.

ZOZOTE 5X2=10

- 3) i) Maimuna alijikuta akidhibitiwa na watu wengine. Km. Mama Jeni, Biti Sururu, James, Shoka.
ii) Atiingizwa kwenye madangurona ukahaba hususa usiku - kufunzwa kuweka pesa mbele - kisa cha James.
- iii) Walimwengu walimchezea hila- hawa ni pamoja na Bi. Farashuu, Mama Jeni, Biti Kocho nk.
- iv) Atitarajiwa kufanya kazi Biti Sururu alilalalamika kuwa analala huku wenzake wanafanya kazi.
- v) Maimuna aliikosa jamaa yake. Alilia ndani kwa ndani alipowakumbuka/anatengana na jamaa yake.
- vi) Alizama kwenye tabia ya ulevi
- vi) Mazingira alimoishi yatikuwa machafu. Kila mahali kulikuwa na mashimo, matope, uvundo vya vyakula, panya na mende.
- viii) Maimuna alijikuta kwenye maisha duni ya ufukara/ya kimazingira/tabaka
- ix) Alifanya kazi duni zenyé mapato Kikiduchu. Alihudumu kwenye vilabu kuuza tembo, kusafisha mapopo nk.
- x) Kwa sababu ya umri mdogo na urembo wake, watu hasa wenye pesa, walimtumia kama kitega.uchumi km Rumbalola, Pumziko.Bobea.
- xi) Alibobea katika ukahabakwa sababu ya urembo wake.
- xii) Alijikuta kwenye maisha ya uhuni kung'ang'ania wanaume na kupigana.(kijakazi)
- xiii) Alikumbwa na matatizo ya kijamii ambapo hakuna uhuru kamili,hakuna mwongozo wa maisha, jamii iko katika tanzo la kunyongwa alikosa wa kumwelekeza.
- xv) Alikumbwa na hali ya uhitaji na ufukara/kukopa kwaAshuru Kabi..
- xiv) Mapigo ya maisha yalimuumbua akapoteza urembo na kupata makovu/alikonda sana.
- xvi) Mwishowe alijiona duni hawezi kuolewa.
- xvii) Ulimwengu ulimbadilisha hadi akawafidhuli anamkaripia babake bila heshima.
- xviii)Kusingiziwa wizina kufukuzwa kwa mama Jeni.
- xix)Kudharaulitwa/kudunishwa na watu kama Bi.Farashuu, Kijakazi na Shoka.

zozote kumi za kwanza;10x2=20

4.SHAIRI KUJITEGEMEA

- a) Umuhimu wa nchi kujitegemea/tatizo la mikopo na uombaji. (alama2)
- b) i) Ni tarbia:Unne (alama 1)
Sababu linamishororo minne katika kila ubeti(alama2)
ii) manthnawi ;-vipande viwili katika kila mshororo(alama 1,2)
iii)ukara ;-lina vina vya ndani vinatofautiana na vya nje vinafanana/urari wa vina.
- c)(i) Kupata wataalamu wa ndani ya nchi kuendesha mambo-ubeti 4
(ii)Wananchi washiriki kufanya kazi/za aina yoyote-ubeti 5

- (iii) Wananchi wawajibike ubeti2
- (iv) Kuepukana na mikopo maana haina faida-ubeti wa5
- (v) Kujiepusha na uzembe-ubeti wa6,2
- (vi) Wananchi wasitegemea vitu bure ubeti6
- (vii) Kuzingatia uongozi;wenye manufaa-ubeti
- (viii) Wananchi waache kutegemea vya ugenini/kujihoji
- (ix) Wananchi wasaidiane-ubeti 3

d) (i) inkisari/ufupisho — mbinu ya kufupisha maneno.(alama2)

(it) Mifano

-wananachi-ub3

-kupatkwe-ub3

-pamwe-ub5

-yalomkini-ub5

-alotimiza-ub6

-wongozi-ub5

-twambizanani-ub1

AU

Kuboronga sarufi (alama2)

-twaishije tuijhoji

-tongo tupangusaneni

-mbelewashike hatamu

-shujaa itakiavyo — kondotujuamueni . ZA.MWANZO 5X1=5

e) Shughuli zote za kiuchumi ziko mikononi mwa wananchi na wakoroni pamoja na wanyonyaji wametengwa kando bila kitu kwa hivyo ni muhimu kufanva bidii maana hakuna njia nyingine ya kujiendeleza kwa kuwa daima mwombaji haheshima.Kila siku kuzembea na kukaa/kusubiri kupewa/kusaidiwa. Hoja4xl=4

(f)(i) Ulaya, ng'ambo,nchi za nje,nchi za mbali, ugenini

(ii) Kufananana, kuwa kama alama2xl=2

5.HAK1

(a) ukosefu wa haki ulimwenguni/jinsi haki inavyokosekana maishaini(alama2xl=2)

(b)(i) Shairi la tarbia-mshororo mine

(ii)msuko-mshororo wan ne umefupishwa

(iii)Ukawafi mpangilio wa vipande vitatu kila mshororo

(iv) Sabilia -halina kibwagizo

Tuza;kutaja 1;maelezo2 jumla3

c) (i) Tashihisi -haki inazungumziwa kama binadamu/haki inapewa wasifu wa kiumbe.

(ii)Takriri /Uradidi-neno haki

(iii) siyahi/nidaa-mwisho wa kila ubeti

(iv)Ritifaa-feuzungumza na haki kana kwamba ni binadamu

Tuza yoyote moja

Kutaja 1,mae!ezo 2=3 (

d)(i) Matumizi ya msamiati usiokuwa wa kawaida/RBoiS^{^8}fe^{^8}-ubeti2 ("iSffi^{^8}mbinu ya kufupisha maneno au kuyahademi Hwaloteuliwa"-ubeti4 badala ya

waiioteuliwa,ilotoweka,itavyopatika. (iii) Msamiati wa kilahaja "tukiifatia" ubeti 5 mfano huu unaweza kuwa inkisari/hichitfbadala ya "htki"

(iv) $W_i \sim \text{ila-kunaieena} \sim \text{haktjkumbukae}$ (v) $K_{iiJKiCQngasarufi-siyo}$ hao mabwana, na vi kubwa visa
{vi>Mtofe} Q! iEfctu kisi-busu

Tuza hoja zozote $3 \times 2 = 6$

e) Haki haifanyiki au haipatikani mahati penye mambo au visa vingi/watu hawataki kufanya iolote la haki mradi watapata pesa/sis tunapata shida kubwa iia wao wako sawa/haya ndiyo ya feo au siku hizl.

AU

Watu wanapopatwa na shida/mkasa/taabu/visanga hawatendewi haki(ii) iii kutendewa haki au kusaidiwa ni lazima walipe pesa/hongo.(iii) wakati wa shida hawahurumiwi,hakuna utu/ hawajali/hawana hisia(iv) na huu ndio mtindo wa kisasa/ na hivyo ndivyo Hivyo siku hizi.

Hoja 4x1=4

f) mahali tulipo panatumiza/panatutesa/panatudunisha/panaturudisha nyuma

(ii) kuweza kufikiri/kusema/kubusu/kutetea

Mayai Waziri wa Maradhi na Hadithi Nyingine

6. a) Mbunda anazungumzia nafsi yake akiwa kwenye hoteli mjini. Alikuwa anakumbuka tukio ambapo pamoa na wanafunzi wenzake walipanga kuiteketeza shule yao ili kumpa funzo mwalimu mkuu kwa kuwathurumu. Tukio hili lisisababisa hasara na vifo vingi

. Matokeo haya yalimuunguliza Mbunda.

Afama 4

b) i) Utawala mbaaya/ulegevu wa mwalimu mkuu/rnwalimu mkuu hakuchukua hatua za tahadhari.

(ii) Malezi mabaya.mfano Mbunda anapodai hajawai kuadhibiwa na wazazi.

[iii] Ubabe.unaotokana na fikira za ujana wa kupenda mambo yatendeke wanavyotaka.

(iv) Madai ya wanafunzi ya uhuru mkubwa.

(v) ukatiliwa wanafunzi wachache wa kupanga njama ya kuteketeza shule.

(vi) Utovu wanidhamu wa wanafunzi.

Tuza hoja 4 za kwanza zilizolezwa vizuri alama $2 \times 4 = 8$

c)(i) Kuteketea kwa majengo ya shule/uharibifu wa mali

(ii) vifo vya wanafunzi 68

(iii) Kuvurugika kwa Utaratibu wa shule.

(iv) Athari ya kimhemkokwa waliofika kusaidia au kushuhudia.

(v) Athari zakinafsia za walioteketeza shule majuto ya kina Mbunda)

vi) majonzi kwa familia za waliokufa - wazazi na wananchi kwa jumla

vii) Gararama ya mazishi

viii) Watoto kutozikwa makwao kwa sababu ya kuchomeka kiasi cha
kutotambulikana/kuzikwa kaburi moja

ix) Wanafunzi wengine kujeruhiwa/ majeruhi

- x) Mwalimu mkuu kulaumiwa kwa uongozi mbaya
- xi) Kuundwa kwajopo kuchunguza tukio hilo

7.SIKU YA MGANGA

- a) Mganga
 - i) Kutotambua umuhimu wa kupeieka watoto shule
 - (ii) kutumia wembe mmoja kuwachanja wagonjwa
 - (iii) Hakuelewa maendeleo alipoenda mjini – jokofu/runinga –kutojua mbinu za kujitangaza
 - (iv) Hakufahamu chochote kuhusu ukimwi –kukataa kuuliza kuuliza.
 - (v) Hakujua jinsi ya kujitangaza
 - vi) vifaa alivyotumia havikuwa na maana ; mfano vibuyu ,pembe ,mbegu n.k
 - vii) kutumia maneno ambayo hatamwenyewe hakuya elewa.
- viii) kutoa tiba ile moja kwa mgonjwa na wateja wote-kuchanja.
- ix)Kutumia mimea bila kujali athari za kimangira
- x)Kunyonya damu kwa imaini kuwa anjiongezea.
- xi)Kutofahamu mpira wa-kinga.ya ngono. Wateja
- xii)Kumwachia mganga he!a za kununua nyembe ingawa wao ndio walioishj mjini/wafishindwa kuthibitisha upya wa nyembe.
- xiii)Kumfuata mganga kuleporini badala ya kwenda hospitalini
- xiv)Ni wasomi lakini walitafuta msaada kutoka kwa mganga ill kupata cheo.
- xv) Kutofamu magonjwa waliouguwa hata walipokuwa na dalili za wazi za ukimwi
- xvi)Kukubali kuchanjwa kwa wembe mmoja mkuukuu kv.Asteria Mlakeni na rafikiye.
- Xvii) Kutafuta msaada wa kwa mambo ya ajabu kv. Mapenzi.
- xviii)Kumpa mganga maelezo aliyyotumia kuwagangua.
- xix)Jmani kwenye madoido na mbwembwe za mganga.

Tuza za kwanza $10 \times 2 = 20$

8.FASIHI

- a) Malumbano ya utani ni kipera cha fasihi simulizi chini ya utanzu wa mazungumzo kinachotumia maneno kwa njia ya dhihaka au masihara/ mzaha / utani / mchongoano . Ni taratibu za kimila kuhusu watu kuambiana jambo kwa kutendeana tendo bila chuki.

Aghalabu huwa na mzaha.

- b) i) Hutumia lugha ya ucheshi
 - ii) HutoIewa kwa njia ya kudunisha au kejeli
 - iii)Huwa na mlengwa/ mahususi anayejulikana na anayetania/anayetaniwa.
 - vi)Huwa na kusudi inapotolewa.
- Vii)Yaweza kuhusisha au kutohusisha malumbano na majibizano
- vi)Maneno yanayotumiwa yanaweza kuwa na aibu au hjayazingatii/ tauria
- vii)Lugha-huweza kuwa ya mafumbo / tamathali za semi.
- vij)Baadhi ya kauli hutumia formula km.katika jamii nyingi utani wa babu kwa mjukuu huwa'Mke wangu mbona leo..'
- ix)Katika kutaniana wahusika hujuana na huheshimiana/kuwekana mipaka.
- xi)Hupiga chuku

xii) Hupita tekno –yaani teknolojia ya habari na mawasiliano.

Tuza za kwanza $4 \times 2 = 8$

c) i) Utani hulenga mahusiano kati ya wahusika/umoja/ushirika/utangamano.

ii) Huchangamsha/huburudisha wanaohusika.

iii) Huchemsha mbongo.

iv) Hutia ladha mahusiano kwani huchekesha/

v) Huhifadhi mila /desturi /utamaduni/itikadi/ kiitambulisho cha jamii.

vi) Hufunza rnaadili:

vii) Hukosoa /huonya

viii) Huendeleza historia

ix) Hukuza lugha

x) Huelimisha

xi) Hukejeli –hutolewa kwa nia ya kukejeli.

xii) Hukuza vipawa

xiii) Hujasirisha

xiv) Hutumiwa kupitisha wakati

xv) Hukuza ubunifu tuza za kwanza $5 \times 2 = 10$

